

Sisällys

Johdanto: Mitä ympäristökasvatus on?.....	9
Miksi ympäristökasvatuksen menetelmäkirja?.....	10
Ympäristökasvatuksen käsite.....	11
Ympäristökasvatukseen liittyviä käsityksiä oppimisesta.....	15
Miten tämä kirja rakentuu?.....	19

Osa 1

Luontoyhteys, arvot ja maailmankuva

Luontoyhteyden vaaliminen.....	24
Luontoyhteys syntyy luonnossa liikkumalla.....	25
Luonnon tutkiminen kaikilla aisteilla.....	28
Maataide on olemassa vain hetken.....	34
Luontopäiväkirja: Ympäristösuhteen tietoinen reflektointi.....	38
Suurten kysymysten äärellä.....	49
Ympäristökasvatus ravistelee maailmankatsomusta.....	50
Arvojen kirkastaminen ja keskustelu.....	52
Tarinallisuus ympäristökasvatuksen välineenä.....	63
Myötätunnon piirin laajentaminen.....	69

Osa 2

Tieto ja ajattelun taidot

Havaintojen teko ja luonnonlukutaito.....	76
Mitä luonnonlukutaito on?.....	77
Miten lajintuntemusta opetetaan?.....	83
Havainnoista kansalaistieteeksi.....	92
Miten ympäristötiedosta tehdään merkityksellistä?.....	97
Monimutkainen ympäristötieto.....	98
Oppilas ja ryhmä aktiivisina tiedon työstäjinä.....	100
Kamera tiedon jäsentämisen apuna.....	108
Monialaiset projektit.....	112
Ajattelun taidot.....	117
Systeemiajattelun tukeminen.....	118
Leikkien ja pelien avulla systeemiseen ymmärrykseen.....	122
Kriittinen ajattelu ja medialukutaito.....	127

Osa 3

Vastuulliseksi toimijaksi

Vastuullinen arki.....	138
Haasteena arvojen ja toiminnan välinen ristiriita.....	139
Kohtuullinen elämäntapa ja arjen taidot.....	142
Vastuulliset ruokavalinnat.....	148
Vaatekaappi laihduttaa.....	152
Yhteisöllisen toiminnan tukeminen.....	157
Ympäristökansalaisuuteen kasvatetaan yhdessä muiden kanssa.....	158
Vaikuttava ympäristötoiminta.....	162
Miten ympäristötoimintaan osallistumista tuetaan?.....	170

Osa 4

Tulevaisuuteen katsova ympäristökasvatus

Rakentavaa toivoa tukeva kasvatus.....	180
Epävarmassa maailmassa tarvitaan resilienssiä.....	181
Ympäristötunteiden tunnistaminen ja käsittelyminen.....	183
Draama ympäristökasvatuksen työvälineenä.....	190
Työkaluja tulevaisuususkon kehittämiseen.....	199
Kasvatus tulevaisuusajatteluun.....	200
Työkaluja tulevaisuuden kuvittelemiseen.....	206
Utopiatyöskentely avuksi.....	210
Lähteet.....	216
Kirjoittaja.....	244
Liite.....	245

Johdanto: Mitä ympäristö- kasvatus on?

-
- Ympäristökasvatus on laaja-alainen kasvatuksen ala, johon sisältyy tietopainotteista oppimista ympäristöstä, kokemuksellista oppimista ympäristössä sekä oppijan toimijuutta vahvistavaa toimintaa ympäristön puolesta.
 - Ympäristökasvatuksen menetelmien taustalla on kirjava joukko oppimiskäsityksiä ja teorioita. Yleensä ympäristökasvatuksessa korostetaan oppijan aktiivista roolia ja toiminnallisia menetelmiä.
 - Kestävään tulevaisuuteen kasvaminen edellyttää oppijalta syvällisesti uudistavaa oppimista ja yhteiskunnan tarkastelua kriittisesti.
-

Miksi ympäristökasvatuksen menetelmäkirja?

Innostus lähteä kirjoittamaan tätä kirjaa kumpuaa henkilökohtaisesta mielenkiinnosta. Hurahdin ympäristökasvatuksen toiminnallisiin menetelmiin yli 30 vuotta sitten, kun olin vielä opiskelija. 1990-luvun puolivälissä pääsin kahtena kesänä kesätöihin Harakan luontotaloon Helsinkiin: punaiseen puutaloon kallioiselle meren saarelle vain kivenheiton päähän Kaivopuistosta.

Noiden kesien esihenkilöni ja ohjaajani, Maija Venäläinen, Matti Nieminen ja Kaisa Pajanen, tarjosivat minulle monipuoliset eväät erilaisten toiminnallisten menetelmien kokeilemiseen ja kehittelyyn. Heidän esimerkkiään seuraten opastin saariston idyllisissä ryhmiä päiväkotilapsista aikuisiin, osallistuin tapahtumajärjestelyihin ja ylipäättään pidin luontotaloa auki yleisölle. Kiikaroin ryhmien kanssa lintuja, kuuntelin haapojen havinaa, tutkin kalliolammikoiden elämää, tarkastelin luupilla kallion jäkälää ja etsin maisemasta taideteoksia tyhjiä taulunkehysten avulla. Hiljaisina sadepäivinä luin läpi luontotalon toimiston hyllystä löytyvää ympäristökasvatuksen kirjallisuutta. Harakan saari jätti minuun jälkensä: ympäristökasvattajana uskon edelleen vahvasti toiminnallisuuden ja elämyksellisyyden voimaan.

Ympäristökasvatus on nimensä mukaisesti ympäristöön liittyvää kasvatusta, oppimista ja opetusta. Ympäristökasvatus on elinikäistä, sillä ympäristöön liittyvä oppiminen alkaa varhaislapsuudessa ja jatkuu ihmisen koko eliniän. Sitä myös toteutetaan monella tavalla ja monessa paikassa: päiväkodissa, kouluissa ja oppilaitoksissa, harrastuksissa, tiedekeskuksissa ja museoissa sekä elämän arjessa erilaisissa yhteisöissä. Ehkä juuri tämän monimuotoisuuden vuoksi ympäristökasvatuksen kentällä on käytössä hyvin rikas menetelmien kirjo.

Vuosikymmenten varrella suomeksi on julkaistu aika monta ympäristökasvatuksen käsikirjaa, joissa on pyritty jonkinlaiseen kokonais-

katsaukseen siitä, mitä ympäristökasvatus on ja miksi. Tuorein näistä on syksyllä 2020 ilmestynyt *Ympäristökasvatus: Kestävän tulevaisuuden käsikirja*, jonka kirjoitimme yhdessä Hannele Cantellin ja Sirpa Tanin kanssa. Tuo teos tavoitti mielestäni hienosti sen, mitä ympäristökasvatus on, mitä teemoja siihen liittyy ja miksi ne ovat tärkeitä. Ihan kaikki ei kuitenkaan mahdu yhteen kirjaan: sitä, miten ympäristökasvatusta toteutetaan, käsiteltiin tarkoin valituin mutta määrältään rajallisin esimerkein. Olen jäänyt pohtimaan, ansaitsisivatko ympäristökasvatuksen menetelmät ja niiden tutkimuksellinen perusta oman erillisen tarkastelunsa. Siihen tarpeeseen tämä kirja pyrkii vastaamaan.

Ympäristökasvatuksen käsite

Jotta ympäristökasvatuksen käsitteen voi ymmärtää, täytyy ymmärtää sen kaksi osaa: *ympäristö* ja *kasvatus*. Ympäristön käsitteellä viitataan useisiin eri asioihin, kuten neutraalisti ihmisen ympärillä olevaan ulkopuoliseen kokonaisuuteen, yksilön ajatusten, tunteiden, kokemusten ja toiminnan kautta muotoutuvaan elettyyn lähiympäristöön tai yhteiskunnallisesti ja sosiaalisesti tuotettuun ympäristöön, johon liittyvät ympäristöpolitiikan ja ympäristönsuojelun näkökulmat (Suomela & Tani, 2004; Tani ym., 2023). Kasvatus puolestaan on pohjimmiltaan oppijan ja opettajan välistä vuorovaikutusta, johon kuuluu arvokkaana pidetty tarkoitus ja jonkinlainen vaikuttamis- ja muutospyrkimys (Ikonen, 2000). Kasvatus on tavoitteellista, käytännöllistä toimintaa näiden pyrkimysten edistämiseksi, ja sen haasteena on kysymys siitä, millaista arvokasta ja hyvää kohti oppijan tulisi kasvaa.

Sekä ympäristön että kasvatuksen käsitteet ovat monitulkintaisia. Onkin luonnollista, että myös ympäristökasvatus on varsin laaja käsite, jota tulkitaan eri konteksteissa eri tavoin. Ympäristökasvatuksen kirjallisuudessa on perinteisesti puhuttu kolmesta erilaisesta osa-alueesta, jotka ovat osin päällekkäisiä ja osin erillisiä: oppiminen ympäris-

töstä, oppiminen ympäristössä sekä toiminta ympäristön puolesta (Aarnio-Linnanvuori, 2018; Palmer, 1998). Oppiminen ympäristöstä viittaa tietoa ja ajattelun taitoja painottavaan ympäristökasvatukseen, oppiminen ympäristössä henkilökohtaisia kokemuksia ympäristössä painottavaan kasvatukseen ja toiminta ympäristön puolesta todellisen elämän ympäristöongelmia ratkovaan ja toimintaa painottavaan, yhteiskuntakriittiseen ympäristökasvatukseen. Nämä osa-alueet eivät sulje toisiaan pois, vaan kokonaisvaltaisessa ympäristökasvatuksessa on mahdollista ja tärkeää toteuttaa niitä kaikkia.

Tiedon näkökulmasta ympäristökasvatuksen toteuttamista leimaa se, että ympäristöön ja ympäristönsuojeluun liittyvä tieto on luonteeltaan monimutkaista ja tieteidenvälistä (Aarnio-Linnanvuori, 2018; Cantell ym., 2020). Ympäristöongelmat ovat hankalia yhteiskunnallisia kysymyksiä, joiden ratkaisemiseen tarvitaan laajasti eri alojen asiantuntemusta sekä poliittista tahtoa. Tästä syystä myös ympäristökasvatuksen on tärkeää olla monialaista, joten se ylittää oppiaineiden väliset rajat. Ympäristökasvatuksessa opittava tieto ei ole vain luonnontieteitä, vaan oppijan on hyvä pohtia ympäristöteemoja myös yhteiskunnallisista ja eettisistä näkökulmista. Ympäristötieto muuttuu nopeasti, joten opettajan täytyy päivittää osaamistaan jatkuvasti. Myös taiteilla on tärkeä rooli ympäristökasvatuksessa.

Kokemuksia korostava oppiminen ympäristössä liittyy hyvän ympäristösuhteen tukemiseen ja luontoyhteyden kehittymiseen. Nämä edellyttävät aitoja elämyksiä ja kokemuksia omissa lähiympäristöissä. Ympäristökasvatuksessa on perinteisesti korostettu ulkona oppimista ja luonnossa liikkumista, ja luontoretkeily onkin luonteva osa ympäristökasvatusta. Kuitenkin myös sosiaalinen ja kulttuurinen ympäristö kuuluvat ympäristökasvatuksen piiriin (Cantell ym., 2020). Elämyksiä voi täydentää virtuaalisilla oppimisympäristöillä, mutta ympäristökasvatuksen toteuttaminen pelkästään niiden varassa tuskin onnistuu. Jos tavoitteena on oppia huomaamaan ympäristön ominaispiirteitä ja

mahdollisesti tapahtuvia muutoksia, oman ympäristön tutkiminen eri aistein on välttämätön osa tätä oppimista.

Ympäristövastuullinen toiminta ja sen harjoittelu ovat olennainen osa ympäristökasvatusta (Cantell ym., 2020). Pitkään korostettiin yksilön arjen ympäristövastuullisten käytäntöjen opettelemista, mutta nykyinen ympäristökasvatuksen tutkimus painottaa yhteisöllisen vastuullisuuden näkökulmia. Ajatellaan, että ympäristökysymykset ovat yhteiskunnallisia eikä niiden ratkaiseminen voi olla pelkästään yksittäisten ihmisten arkisten valintojen varassa. Vaikka yksilön vastuullisten kulutustottumusten opettelu kuulunee tulevaisuudessaakin osaksi ympäristökasvatusta, on tärkeää laajentaa näkökulmaa toimintaan. Jo pienten lasten kanssa voidaan harjoitella mielipiteen ilmaisua ja kertoa aikuisille – päättäjille, lasten vanhemmille tai paikkakunnan asukkaille – lasten ympäristöön liittyvistä mielipiteistä, tunteista ja mahdollisista huolista.

Ympäristökasvatuksella on monenlaisia tavoitteita. Usein ympäristökasvatuksen tavoitteena pidetään sitä, että ihmiset alkavat toimia ympäristön puolesta ja muuttavat kestävämmät toimintatapansa kestäviksi (Clark ym., 2020). Ympäristökasvatus tavoittelee sitä, että oppijat kasvaisivat niin kutsutuiksi ympäristökansalaisiksi, jotka toimivat aktiivisesti omassa elämässään ympäristön tilan parantamiseksi (Väkkärä ym., 2024). Tämä on kuitenkin vaativa tavoite, joka edellyttää monien muiden oppimisen tavoitteiden toteutumista. Melko perinteinen mutta edelleen tärkeä tavoite on ympäristön kannalta olennaisten tietojen ja taitojen oppiminen (Krasny, 2020). Tieto yksinään ei kuitenkaan riitä siihen, että ihmiset muuttaisivat toimintatapojaan, vaan sen rinnalle tarvitaan esimerkiksi kriittisen ajattelun ja systeemiajattelun taitoja sekä ympäristömyönteisiä arvoja ja asenteita. Ympäristötoimijuuden taustalla ovat myös esimerkiksi hyvä ympäristösuhde ja luontoyhteyden kokemukset sekä sosiaalinen pääoma ja pystyvyysusko.

Ympäristökasvatus ymmärretään toimintana, jonka tehtävänä on saada ihmiset toimimaan ympäristön ja ihmisen yhteiseksi hyväksi (Clark ym., 2020). Jotta tämä on mahdollista, ihmisten täytyy saada elämyksiä ympäristöstään, oppia tarvittavia taitoja sekä ymmärtää yhteiskunnan ja luonnonympäristön välisiä monimutkaisia yhteyksiä. Tähän kaikkeen vaadittavia taitoja ja muuta osaamista on jäsennetty niin kutsutuiksi kestävyyskompetensseiksi (Bianchi ym., 2022; Vesterrinen & Ratinen, 2023). Näitä kompetensseja ovat esimerkiksi kriittinen ja systeeminen ajattelu, tulevaisuuslukutaito, sopeutumiskyky, aloitetyky, poliittinen toimijuus sekä yhteistyötaidot. Lisäksi keskeistä on kestävyuden arvostaminen, oikeudenmukaisuuden tukeminen ja luonnon arvon tunnustaminen. Näiden kompetenssien saavuttamista voi pitää ympäristökasvatuksen päämääränä.

Pohjimmiltaan ympäristökasvatuksessa on kysymys siitä, miten ymmärrämme ihmisen ja ympäristön välisen suhteen. Ilmastokriisin ja luontokadon aikakaudella tarvitaan kipeästi maailmankuvan muutosta ja myötätuntoa ei-inhimillistä luontoa kohtaan (Värri, 2018). Oman maailmankuvan ja arvojen pohtiminen onkin tärkeä osa ympäristökasvatusta. Vakavat ympäristöongelmat saattavat herättää huolta pienissäkin lapsissa (Cantell ym., 2020). Tällaiset tunteet eivät kuitenkaan ole este ympäristökasvatukselle vaan pikemminkin peruste. Huolen ja pelon tunteita on tärkeää käsitellä ja purkaa vaikkapa keskustellen tai taiteiden avulla. Ympäristötunteet huomioiva ympäristökasvatus vahvistaa toivoa ja uskoa tulevaisuuteen.

Ympäristökasvatus ei ole uusi käsite, vaan siitä on puhuttu ja kirjoitettu jo 1960-luvulta alkaen (Gough, 2013). Sittemmin ympäristökasvatus on saanut rinnalleen lukuisia lähikäsitteitä. Kestävän kehityksen kasvatus syntyi kestävä kehityksen käsitteen vakiintuessa 1990-luvulla (Cantell ym., 2020). Nimensä mukaisesti se korostaa kestävä kehitystä ja sen eri osa-alueiden eli yleensä taloudellisen, sosiaalisen ja ekologisen kestävä kehityksen huomioon ottamista kasvatuksessa. Se ei korosta ympäristön tilaa ja ekologisia kysymyksiä yhtä

paljon kuin ympäristökasvatus vaan ainoastaan yhtenä näkökulmana. Kestävän kehityksen kasvatusta onkin kritisoitu ihmiskeskeisyydestä, taloudellisen kehityksen liiallisesta korostamisesta sekä ekologisen näkökulman kaventumisesta. Sen rinnalle on vakiintunut uusi käsite ympäristö- ja kestävyyskasvatus, joka pyrkii yhdistämään ympäristökasvatuksen ja kestävyuden. Lisäksi käytössä on erilaisia alakäsitteitä, kuten ilmastokasvatus ja biodiversiteettikasvatus, sekä rinnakkaisia kasvatussuuntauksia, kuten rauhankasvatus ja globaalikasvatus, joilla on oma erityinen aihepiirinsä mutta joiden tavoitteissa ja toimintatavoissa on hyvin paljon samaa kuin ympäristökasvatuksessa.

Tässä kirjassa käytän ensisijaisesti käsitettä ympäristökasvatus, koska se on perinteinen ja vakiintunut käsite, joka toimii samalla kattokäsitteenä monille muille tähän aihepiiriin liittyville kasvatuksen aloille. Haluan kuitenkin korostaa, että oma tulkintani ympäristökasvatuksesta on varsin laaja-alainen ja sisältää paljon myös sosiaalisen ja kulttuurisen kestävyuden näkökulmia.

Ympäristökasvatukseen liittyviä käsityksiä oppimisesta

Koska ympäristökasvatus on niin laaja-alaista, sen eri menetelmien taustoilla piilee melko kirjavia käsityksiä siitä, mitä oppiminen oikeastaan on ja miten ympäristöaiheita opitaan. Ympäristökasvatuksen historian alkupuolella 1970- ja 1980-luvuilla ympäristökasvatuksen keskeisenä tavoitteena pidettiin usein ihmisten käyttäytymisen muuttamista ympäristövastuullisemmaksi (Wals & Dillon, 2013). Tämä heijastui myös alan oppimiskäsityksiin: sen ajan ympäristökasvatuksen tutkimuksessa on havaittavissa vaikutteita behavioristisesta oppimiskäsityksestä, jossa oppimista havainnoidaan ulkoisen käyttäytymisen kautta ja opetuksen tavoitteena on vahvistaa toivottua eli ympäristö-

myönteistä käyttäytymistä ja heikentää ei-toivottua käyttäytymistä. Tällainen oppimiskäsitys ja ympäristökasvatuksen näkeminen pelkkänä välineenä on kuitenkin kestävämpi, eikä kasvatustiede yleisesti ole enää pitkään aikaan nojautunut behavioristiseen oppimiskäsitykseen. Ympäristön suhteen ei myöskään ole olemassa yksiselitteisiä, kaikkia koskevia oikeita ja vääriä tapoja toimia, vaan ympäristövastuullisen arjen valinnat vaihtuvat elämäntilanteen, ajan ja paikan mukaan. Ympäristökasvatuksessa oppija tarvitseekin syvällisempää ympäristöteemojen omaksumista ja prosessointia kuin behaviorismin tarjoama passiivisen tiedon vastaanottajan rooli.

Ympäristökasvatuksessa oppija tulisikin nähdä aktiivisena tiedon käsittelijänä ja konstruoijana ja opetuksen tulee ottaa huomioon oppijan aiemmat tiedot ja taidot (Lane ym., 2024). Ympäristöaiheiden oppiminen edellyttää oppijalta jatkuvaa, monipuolista ja aktiivista opiskelua. Tämä pätee myös näiden teemojen opettamiseen: opettaja itsekin joutuu jatkuvasti päivittämään omaa osaamistaan, sillä opetettavat sisällöt muuttuvat ympäristön ja yhteiskunnan tilanteen muuttuessa.

Ympäristökasvatuksen tutkimukset korostavat sitä, että opiskeltavan ympäristösisällön tulee olla oppijalle merkityksellistä (Lundholm ym., 2013). Oppimisen esteeksi saattavat muodostua tilanteet, joissa oppija ei pidä opiskeltavaa asiaa itselleen millään tavalla merkityksellisenä tai hän on asiasta vahvasti eri mieltä opettajan kanssa. Merkityksellisyys voi syntyä monia eri reittejä: opiskeltava sisältö voi tuntua merkitykselliseltä, jos se liittyy oppijan arkeen ja elämänpiiriin tai oppija näkee opittavalla asialla olevan merkitystä tulevaisuutensa kannalta. Toisaalta oppija voi pitää relevanttina nimenomaan sellaista tietoa, joka on hänelle uutta ja vierasta. Kasvatus- ja opetustyössä on tärkeää ottaa huomioon mielipiteiden, arvojen ja ympäristöaiheiden nostattamia voimakkaita tunteita: opettaja voi joutua neuvottelemaan oppijoiden kanssa käsiteltävien asioiden merkittävyydestä sekä siitä, millaisia ajatuksia ja tunteita ne herättävät.

Monimutkaisia, arvolatautuneita ja monenkirjavia tunteita herättäviä ympäristöaiheita on kasvatuksessa ja koulutuksessa ylipäättään hyvä käsitellä sosiaalisessa vuorovaikutuksessa (Wals & Dillon, 2013). Oppijat keskustelevat aiheista, työstävät niitä yhdessä ja rakentavat niihin liittyviä merkityksiä vuorovaikutuksessa toistensa ja opettajan kanssa. Tällainen sosiokonstruktivistinen lähestymistapa onkin tunnistettavissa erilaisten toiminnallisten ja ryhmässä työskentelemiseen perustuvien menetelmien ja harjoitusten taustalla. Oppiminen vuorovaikutuksessa tukee monimutkaisten, systeemiajattelua edellyttävien aiheiden pohtimista ja ymmärtämistä. Opetustilanteeseen on tärkeää rakentaa avoin ja erilaisia näkemyksiä kunnioittava tunnelma, jotta oppijat uskaltavat aidosti keskustella ja kertoa eriävistäkin mielipiteistään (Lundholm ym., 2013).

Ympäristökasvatuksen tutkimuskirjallisuudessa korostetaan toistuvasti myös kokemuksellisen oppimisen merkitystä. Kokemuksellisessa oppimisessa oppija saa opiskeltavasta aihepiiristä konkreettisia, aitoja kokemuksia, joita hän reflektoi kriittisesti ja sen jälkeen käsitteellistää abstrakteiksi käsitteiksi ja olettamuksiksi siitä, miten maailma toimii (Morris, 2020). Näitä olettamuksia testataan käytännössä, mistä seuraa uusia konkreettisia kokemuksia. Kokemuksellisen oppimisen merkitystä korostetaan erityisen usein ulkona tapahtuvan ympäristökasvatuksen perusteluna (esim. Cincera ym., 2020; Jose ym., 2017). Koulun tai päiväkodin ulkopuolelle erityisesti luonnonympäristöihin tapahtuvat retket ovatkin olennainen osa ympäristökasvatuksen perinnettä. Ne tarjoavat arvokkaita tiedollisia kokemuksia luonnon toiminnasta sekä mahdollisuuksia ihmettelyyn, moniaistiseen kokemiseen ja luonnosta lumoutumiseen. Yhtä lailla rakennettu ympäristö voi tarjota mahdollisuuksia konkreettisiin kokemuksiin. Myös sisätiloissa tapahtuvan tutkivan oppimisen prosesseissa voi tunnistaa kokemuksellisen oppimisen syklin vaiheita.

Kritiikkiä aiemmin kuvattua käyttäytymisen muutosta painotavaa ympäristökasvatusta kohtaan alan piirissä syntyi ympäristöky-

symysten yhteiskunnallista luonnetta painottavia kriittisiä ja emansipovia kannanottoja ja kokeiluja (Wals & Dillon, 2013). Tällaisessa ympäristökasvatuksessa oppija nähdään aktiivisena toimijana ja yhteiskunnallisena vaikuttajana, joka ratkoo oikean elämän ympäristöongelmia ja oppii siinä sivussa. Tämän tapainen kriittisen ja vapauttavan ympäristökasvatuksen näkökulma otettiin Suomessakin 1990-luvulla innostuneesti vastaan, ja se näkyi muun muassa vuoden 1994 perusopetuksen opetussuunnitelman perusteissa tavoitteena kasvattaa oppilaista lähestulkoon ympäristöaktivisteja (Rokka, 2011). Samanlainen aktiivinen rooli ei valitettavasti kuitenkaan säilynyt enää seuraavissa opetussuunnitelman perusteissa vuonna 2004.

Viime vuosikymmeninä ympäristökasvatuksen ja erityisesti kestävyyskasvatuksen parissa on korostettu transformatiivisen oppimisen merkitystä osana kestävyysmurrosta. Transformatiivinen oppiminen on ajattelua syvällisesti uudistavaa oppimista, jossa olemassa olevia ajattelumalleja kyseenalaistetaan ja ne korvataan uusilla (Sterling, 2010). Transformatiivisessa oppimisessä on keskeistä tarkastella kriittisesti omia ja yhteiskunnassa vallitsevia ajattelutapoja, pyrkiä kokonaisvaltaiseen ymmärrykseen ja systeemiajatteluun sekä saada ymmärrys muuntumaan toiminnaksi. Oppiminen on merkittävässä määrin laajempaa kuin erilaisten tietojen ja taitojen opettelua: kysymys on maailmankatsomuksen tasolla tapahtuvasta ajattelun ja ymmärryksen muutoksesta (Laininen, 2019; Rissanen ym., 2023).

Ympäristö- ja kestävyyskasvatus ei läheskään aina onnistu pyrkimyksessä toteuttaa aidosti transformatiivista kasvatusta (Sterling, 2025). Kasvatuksen tulisi ottaa uhkakuvat vakavasti – planeettamme elinkelpoisuus on vaarassa – mutta usein jopa ympäristö- ja kestävyyskasvatuksen linjauksissa ja toteutuksessa lähdetään siitä, että elämä jatkuu suurin piirtein sellaisena kuin tähänkin asti, kunhan vain hiukan muutamme arkisia toimintatapojamme ympäristöystävällisempään suuntaan. Transformaatio on vaativaa. Ei ole helppoa kyseenalaista nykyisen elämäntapamme perustaa ja pyrkiä omaksumaan kestäviä

ajattelumalleja ja toimintatapoja, jotka ovat vasta muotoutumassa. Siihen on kuitenkin tärkeää pyrkiä sekä kasvatuksen kentällä että laajemmin yhteiskunnassa.

Kaiken kaikkiaan ympäristökasvatuksen käytäntöjen ja tutkimuksen taustalla on varsin monimuotoinen joukko oppimiskäsityksiä. Ehkä ympäristökasvatuksen kaltainen laaja-alainen ja tiedonalojen rajat ylittävä kasvatuksen ala nimenomaan tarvitsee erilaisia oppimisen teorioita toimiakseen. Opettajan tehtävä on luoda käytännöllistä toimintaa, jossa oppimista tapahtuu. Käytännön opetustyössä oppimiskäsitykset muovautuvat osaksi kunkin opettajan omia käyttöteorioita, joiden pohjalta hän suunnittelee, toteuttaa ja arvioi omaa työtään. Marianne Krasny (2020) suosittelee käyttöteorioiden visualisoimista esimerkiksi piirtämällä. Mitä tavoitteita työlläni on ja miten suunnittelemani pedagogiset aktiviteetit johtavat näihin tavoitteisiin? Käyttöteorian itsekriittinen tarkastelu auttaa kasvatustyön suunnittelussa ja arvioimisessa, ja se voi johtaa merkittäviin oivalluksiin opettajan tai muun kasvattajan työssä.

Miten tämä kirja rakentuu?

Tämän kirjan tavoitteena on tarjota opettajalle, opettajaksi opiskelevalle tai muulle kasvattajalle käyttökelpoisia työkaluja ympäristökasvatuksen toteuttamiseen eri-ikäisten oppijoiden kanssa. Ympäristö- ja kestävyyskasvatukseen on tarjolla runsaasti materiaalia, vinkkejä ja menetelmiä. Yksin MAPP.A.fi-materiaalipankissa on satoja materiaaleja opettajan tai muun kasvattajan käyttöön. Tiedyt menetelmälliset lähestymistavat toistuvat näissä materiaaleissa, mutta niiden tutkimuksellista perustaa avataan vain harvoin. Opettajan ja opettajaksi opiskelevan olisi kuitenkin hyvä tietää jonkin verran siitä, mihin menetelmä perustuu ja mitä siitä tiedetään. Tähän tarpeeseen tartutaan tässä kirjassa.

Kirja on rakennettu neljän ylätason teeman ja ympäristökasvatuksen tavoitteen näkökulmista. Kirjan ensimmäisessä osassa tarkastellaan luontoyhteyden tukemista sekä arvojen ja maailmankatsomuksen refleктоimista ympäristökasvatuksessa. Toisessa osassa tartutaan tietoon ja ajattelun taitoihin: Miten monimutkaista ympäristötietoa opitaan ja opetetaan? Miten tuetaan kriittistä ja systeemistä ajattelua? Kolmas osa käsittelee vastuulliseen elämäntapaan ja aktiiviseen kansalaisuuteen kasvattamista ja niihin sopivia menetelmiä. Neljännessä eli viimeisessä osassa pohditaan toivon ja muiden tunteiden sekä tulevaisuusajattelun näkökulmia ja niihin liittyviä pedagogisia menetelmiä.

Kirjan luvuissa menetelmiä tarkastellaan kolmesta näkökulmasta: Miksi tätä tulisi tehdä? Mitä menetelmästä tiedetään? Miten menetelmää voi soveltaa? Olen pyrkinyt ottamaan mukaan eri-ikäisille oppijoille sopivia lähestymistapoja sekä tarjoamaan esimerkkejä konkreettisista harjoituksista, joiden avulla opettaja voi kokeilla menetelmää tai työtapaa helposti. Olen koonnut kirjaan esimerkkejä projekteista ja muista kokemuksista, joita tarkasteltuihin menetelmiin liittyy. Monet kirjaan valitut käytännön esimerkit ovat sovellettavissa kaikenikäisille, mutta tarvittaessa olen merkinnyt niihin suosituksen kohderyhmästä.

Tämä kirja ei ole kattava esitys kaikista mahdollisista menetelmistä vaan ennemminkin harkiten valittu kokoelma sellaisista näkökulmista, joita pidän keskeisinä tai muuten tärkeinä. Kirjassa ovat myös mukana tehtävät ja harjoitukset, joista itse syystä tai toisesta pidän eniten. Itselleni oppijana konkretia on tärkeää: kasvatustieteellistä tutkimustaustaa tai teorioita on helpompi ymmärtää, jos pystyy kuvittelemaan tekemisen kautta, mitä mikäkin teoria, käsite tai muu abstrakti idea elävän elämän opetustilanteessa tarkoittaa. Opettajankouluttajana tiedän, että en ole yksin tämän ajatuksen kanssa, vaan moni opettaja ja opettajaksi opiskeleva kaipaa käytännönläheisiä esimerkkejä siitä, miten ympäristökasvatuksen yleviä tavoitteita kohti pyritään. Toivottavasti myös sinä lukijana saat tästä toivomiasi näkökulmia – tutkittua tietoa käytäntöön helposti sovellettavassa muodossa.

Kutittavaa – pistävää

Pareittain etsitään vuorotellen jokin kutittava ja jokin pistävä asia. Kutitellaan ja pistellään parin selän takana tämän kämmentä ja arvuutellaan, kumpi esine on kutittava ja kumpi pistävä. Sitten vaihdetaan kutitteluvuoroja.

Sokkotreffit puun kanssa

Tarvikkeet: jokaiselle lapselle huivi silmien peittämiseen
Lapset jakautuvat pareittain, ja parista toisen silmät sidotaan. Näkevä pari kuljettaa sokon puun luokse ja esittelee heidät toisilleen. Sokko saa tutustua rauhassa puuhun käsillä tunnustellen. Kun puu tuntuu tutulta, näkevä pari kuljettaa sokon takaisin lähtöpaikkaan. Tässä vaiheessa sokkokuivin voi ottaa pois ja sokkona ollut saa lähteä etsimään puusäväänsä. Puun tunnistaminen on helpompaa, jos sitä käy tunnustelemassa, sillä kädet muistavat yksityiskohtia, jotka eivät ehkä näy silmin. Lopuksi vaihdetaan vuoroja.

Tunnustelupussit

Tarvikkeet: läpinäkymättömiä pussukoita
Ohjaaja piilottaa etukäteen pieniin pusseihin luonnonesineitä. Osallistujat työntävät vuorotellen kätensä pussin sisälle sinne katsomatta ja yrittävät tunnustelemalla arvata, mikä esine on kyseessä. Lopuksi katsotaan pussin sisälle. Menikö arvaus oikein?

Hajuvesitehtailijat

Tarvikkeet: pieniä purkkeja, esim. lääkkeiden annosteluun tarkoitettuja mittamukeja

Parin tai pienen ryhmän tehtävä on kerätä purkkiin metsästä tuoksucocktail ja antaa sille nimi. Tuoksu voi olla hyvä tai epämiellyttävä, kunhan sille keksitään sopiva nimi. Tuoksu esitellään ainakin yhdelle toiselle parille tai ryhmälle. Voidaan myös järjestää tuoksumessut, joissa kaikki pääsevät haistelemaan muiden parien kehittelemiä tuoksuja vuorollaan.

Värejä luonnossa

Tarvikkeet: erivärisiä villalankoja

Jaa kullekin osallistujalle muutama lanka ja pyydä heitä etsimään mahdollisimman samanvärisiä asioita luonnosta. Muistuta, että ihan pienikin määrä väriä riittää. Kun tarkkaan katsoo, lähes kaikkina vuodenaikoina löytyy varsin paljon värejä!

Vaihtoehtoinen toteutustapa: Sirottele langanpätkät luontoon merkitylle alueelle mahdollisimman samanväristen kohteitten päälle. Pyydä leikkijöitä etsimään niin monta lankaa kuin he löytävät.